

УДК 334.012.82

С. А. МУШНИКОВА,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Національна металургійна академія України*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВІДСОТКОВИХ СТАВОК БАНКІВ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

В статті визначено роль та місце відсоткової ставки в макроекономічних процесах, грошовому ринку та реальному секторі економіки. Проведено аналіз існуючих теорій стосовно формування відсоткових ставок. Зроблено висновок про необхідність удосконалення державного регулювання діяльності грошового ринку через формування грошово-кредитної політики центрального банку відповідно економічним реаліям через поєднання фундаментальних та сучасних теорій. Обґрунтовано взаємозалежність в формуванні відсоткових ставок, як на рівні центрального банку, так і окремих банківських установ. Визначено основні фактори впливу на рівень відсоткової ставки за операціями банків при її формуванні. Відображено існуючі методи формування відсоткової ставки з урахуванням світового досвіду.

Ключові слова: відсоткова ставка, центральний банк, банківська установа, грошово-кредитна політика, рівень інфляції, фактори впливу.

Постановка проблеми. Банківський сектор національної економіки займає одне з провідних місць у фінансовій системі держави. Основним призначенням банківської системи, як відомо, є фінансове посередництво. Тому, саме розвиток цієї складової фінансової системи заслуговує особливої уваги. Останні роки характеризуються складними, кризовими, економічними умовами всіх рівнів національної економіки. Падіння виробництва та реалізації продукції (товарів, послуг) реального сектору економіки, щорічне зростання рівня інфляції, що обумовило зниження купівельної спроможності всіх верст населення, призвело і до погіршення результатів діяльності банківських установ: на фоні високого рівня конкуренції в банківському секторі, зниження кількості та якості залучених коштів банків та їх розміщення в надзвичайно ризикових умовах.

Таким чином, в залежності від проведення ефективної процентної політики держави та формування оптимального рівня процентної ставки окремим банком, може стимулюватися (стримуватися) попит на запозичення та схильність до заощадження, тим самим впливаючи на темпи економічного зростання через зростання споживання та інвестиції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом тривалого часу більшість уваги фахівцями та науковцями, такими, як: Кривенко Л.В. [2], Стельмах В.С. [4] та ін., - приділялося проблемам державного регулювання відсоткових ставок. Грошовий ринок завжди перебував у центрі уваги найвідоміших представників економічної думки: Кейнса Дж.М. [3], Рикардо Д. [8], Фишера И. [11], Фридмена М. [12] та ін. З іншої сторони, суто відокремлено, приділялася увага формуванню окремо відсоткових ставок за кредитами та депозитами в банківських установах, як юридичних особах: Коваленко В.В. [1], Савостьянов В. [9], Тиркало Р.І. [10] та ін. Тому вважаємо важливим на сьогодні узагальнення положень світової економічної думки та адаптація вітчизняних досягнень в сфері формування відсоткової ставки до потреб національної економіки.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є систематизація та узагальнення теоретичних аспектів формування відсоткових ставок банків в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Одним із найдієвіших на сьогодні інструментів державного регулювання реального сектору національної економіки є відсоткові ставки. Природою виникнення та розвитком категорій «процента» та «процентної ставки» здавна займалися класики економічної думки [3, 8, 11, 12]. Сьогодні існує деяка кількість теорій, які розкривають особливості формування відсоткової ставки в різних умовах господарювання, фактори впливу на формування відсоткової ставки, механізми її формування та на характер проведення: стратегічний або тактичний (табл.1).

Теоретичні підходи до визначення суті та значення відсоткових ставок з часом змінювалися, тому науковцям так і не вдалося дати однозначної відповіді щодо можливостей відсоткової політики у ринкових та перехідних економіках. Основою сучасних економічних теорій стосовно формування відсоткової ставки стали фундаментальні теорії: «реальних відсоткових ставок» та «надання переваги ліквідності» (або «монетарна теорія»). Кожна з теорій має особливості використання на практиці та в сучасних умовах господарювання. Незважаючи на практичну значущість збалансованості між попитом та пропозицією грошових коштів на ринку, в теорії реальних відсоткових ставок не враховано інші напрями витрачання власних коштів суб'єктами грошового ринку, крім заощадження та запозичення.

Теорії формування відсоткових ставок банківських установ [2, 3, 4, 11, 12]

Теорія	Зміст	Основні фактори впливу на формування відсоткових ставок	Особливості використання теорії
Фундаментальні теорії			
Теорія позичкових капіталів («реальних» відсоткових ставок) (І. Фішер, А. Маршал, А.С. Пігу)	Відсоткові ставки – рівноважна ціна, за якою попит на кредити збалансований із пропозицією запропонованих на ринку фінансових ресурсів	Рівень доходу або багатство нації; економічна та політична стабільність; очікування суб'єктів стосовно майбутнього; рівень дефіциту бюджету країни та державного боргу	Припущення про безпосередній зв'язок між заощадженнями та інвестиціями, не береться до уваги інші напрями витрачання власних коштів
Теорія надання переваги ліквідності (монетарна) (Дж.М. Кейнс, М. Фрідмен)	Відсоткова ставка – це винагорода за тимчасову відмову від ліквідності. Операційний мотив. Страховий мотив. Спекулятивний мотив.	Рівень грошової маси та окремих грошових агрегатів	Нерозвинутий фондовий ринок в Україні обмежує проведення аналізу залежності руху відсоткових ставок відповідно змінам грошової маси
Сучасні теорії			
Теорія національних та міжнародних ставок	Відсоткова ставка формується відповідно очікувань зміни валютного курсу. У відкритій економіці рух відсоткових ставок має тенденцію наближення до міжнародного рівня	Рівень валютного курсу	В країнах із слабкою валютою відсоткова ставка повинна бути вищою за міжнародну для того, щоб не допустити відпливу капіталу з країни
Теорія очікувань	Фінансові зобов'язання з різними термінами обігу, як правило, характеризуються різними ставками доходу	Строковість зобов'язань	Дохідність довготермінових вкладень як більш ризикованих має включати премію за ліквідність
- Теорія інфляційних очікувань	Дохідність довготермінових вкладень відображає очікування учасників ринку відносно майбутніх відсоткових ставок		
- Теорія сегментації ринку	Поділ суб'єктів ринку на групи за ознакою відмінності у потребах, характеристиках і/або поведінці	Цілеполягання та потреби суб'єктів ринку	Різностямованість у формуванні цілей отримання кінцевого продукту

Теорія надання переваги ліквідності, в якій основним посилом є те, що відсоткова ставка є винагородою за тимчасову відмову від ліквідності і маючи за необхідне рівень грошової маси та окремих грошових агрегатів, може використовуватися лише в країнах з розвинутою економікою та фондовим ринком. На сьогодні в Україні обмежується проведення аналізу залежності руху відсоткових ставок відповідним змінам грошової маси, з однієї сторони, та нерозвиненою діяльністю ринку боргових цінних паперів (а саме, облігацій), що обмежує використання теорії у «чистому» вигляді.

Сучасні теорії формування відсоткових ставок є невід'ємною складовою процентної політики держави в розрізі заходів тактичного регулювання економіки. Однак, в українській економіці сфера застосування державного регулювання відсоткових ставок є обмеженою. Для підвищення ефективності державного регулювання відсоткових ставок має бути сформована сучасна грошово-кредитна політика, яка має поєднання фундаментальних та сучасних теорій і знайде відповідне місце у ринковому середовищі другого рівня банківської системи відповідно до реалій часу.

Інший бік формування відсоткових ставок пов'язано з діяльністю банківських установ. Відповідно вимогам центрального банку та Закону України про банки і банківську діяльність [6] в рамках грошово-кредитної політики держави, банківські установи є суб'єктами, які створюють умови для регулювання та функціонування реального сектора економіки, і, як юридичні особи, мають на меті отримання максимального обсягу прибутку від своєї

діяльності. А, нажаль, на сьогодні грошово-кредитна політика, яка проводиться центральним банком у частині регулювання формування відсоткової ставки, не має чітких науково обґрунтованих методологічних засад та базується на досить суперечливих теоретичних концепціях. Тому, необхідно зосередитися на основних теоретичних поняттях формування відсоткової ставки, насамперед, через надання їх класифікації за різними ознаками (рис. 1).

Незважаючи на те, що відсоткові ставки банківських установ мають характеристику нерегульованих, тобто формуються кожним банком окремо відповідно до зміни умов грошового ринку, процентна політика центрального банку відіграє значну роль в цьому. Відправною точкою у формуванні відсоткових ставок банківських установ в Україні, як й в більшості сучасних економік світу, є рівень офіційної процентної ставки (облікова ставка). Також, орієнтиром для інших суб'єктів економіки слугує рівень ломбардної ставки, яка є верхньою межею для визначення відсоткової ставки на міжбанківському ринку.

Одним з основних факторів формування відсоткової ставки банківських установ за залученням та розміщенням грошових коштів в сучасних економічних умовах є рівень інфляції. З точки зору макроекономічних процесів, інфляція є свідомством рівня монетизації економіки, з точки зору діяльності окремого банку – рівня реального збагачення кожного окремого суб'єкту ринку через формування реальної відсоткової ставки.

Також, суттєвим фактором є визначення сталості при формуванні відсоткової ставки банками, що враховує рівень ризикованості тієї чи іншої операції. На сьогодні, з нестабільними економічними процесами, «слабкою» національною валютою, підвищується ризик діяльності всіх суб'єктів ринку. Банківські установи не є виключенням. Тому при формуванні відсоткових ставок все частіш за високо ризикованими операціями пропонується плаваюча відсоткова ставка (в основному за кредитними угодами), і все рідше зустрічаються фіксовані відсоткові ставки (в основному за залучення грошових коштів).

Таким чином, необхідно зазначити, що при формуванні відсоткових ставок банківських установ в сучасних економічних умовах відіграють роль: перш за все, процентна політика центрального банку по формуванню базової (облікової) ставки; по-друге – рівень інфляції, який особливим чином впливає на ризикованість діяльності всіх суб'єктів грошового ринку.

Рис. 1. Класифікація відсоткових ставок банківських установ
 Складено автором на підставі [1, 6, 7, 10]

Враховуючи вище перелічені фактори та особливості діяльності банківських установ як юридичних осіб - фінансових посередників на

грошовому ринку, необхідно визначити методи формування відсоткових ставок в рамках процентної політики банків. Процентна політика банківських установ повинна спрямовуватися на максимізацію доходів від надання кредитів, підтримку досить гнучкої структури активів, пристосованої до змін відсоткової ставки, і мінімізацію витрат шляхом підтримання оптимальної структури пасивів, скорочення витрат від безнадійних операцій. Відсоткова ставка повинна встановлюватися в кожному конкретному випадку враховуючи ситуацію на ринку банківських послуг, виконувати принцип зацікавленості сторін і забезпечувати рентабельну роботу банку [1, 10].

До основних методів формування відсоткових ставок банків, враховуючи світовий досвід можна віднести [9, 10]:

1. Формування відсоткової ставки за принципом «вартість плюс».

При формуванні відсоткової ставки береться до уваги вартість залучених коштів та операційні витрати банку. Це означає, що банки повинні володіти ефективною системою управлінської інформації, знати свої витрати для отримання максимального рівня доходу від операцій. Найпростіша модель формування ставки за операцією методом «вартість плюс» передбачає використання наступних складових: вартість залучення відповідних ресурсів для банку; банківські операційні витрати, які відрізняються від витрат по залученню коштів (заробітна плата співробітників і вартість матеріалів та обладнання, необхідних для проведення операції і контролю за нею, та ін.); компенсація банку за рівень ризику невиконання зобов'язань; бажана маржа. Кожна складова може бути виражена у формі річних відсотків відносно суми угоди.

2. Модель цінового лідерства є різновидом методу «вартість плюс».

Одним з недоліків методу «вартість плюс» є припущення про те, що банк точно знає свої витрати і може формувати відсоткову ставку без урахування фактора конкуренції з боку інших банків. Ці обмеження методу призвели до появи в банківській сфері моделі цінового лідерства, яку використовували найбільші світові банки – «грошові центри». Цей метод широко використовувався під час Великої депресії у Сполучених Штатах Америки. Найбільші банки встановили уніфіковану ставку, відому як «прайм-рейт» (іноді звану також базовою, або довідковою ставкою), ймовірно, найнижчу ставку, пропоновану найбільш кредитоспроможним клієнтам за короткостроковими кредитами в оборотний капітал.

3. Формування відсоткової ставки нижче «прайм-рейт» (модель надбавки).

Подальші модифікації методу формування відсоткових ставок на основі «прайм-рейт» з'явилися в 1980-х рр. Одна зі змін полягала у появі моделі

встановлення ставки нижче прайм-рейт в міру того, як провідні банки стали більш активно конкурувати між собою зважаючи на розвиток ринку комерційних паперів (відкритого і нерегульованого ринку короткострокових цінних паперів великих корпорацій) і проведення агресивної політики іноземними банками, які кредитували за ставками, близькими до вартості залучення ресурсів.

Модель формування відсоткової ставки враховує процентні витрати по залученню коштів на грошовому ринку та надбавку для покриття ризику та отримання прибутку.

4. Операції за якими встановлюються максимальні процентні ставки («кепи»).

Однією з модифікацій моделі цінового лідерства, що з'явилася останнім часом, стало використання ставок «кеп» - узгодженої верхньої межі ставки незалежно від майбутньої динаміки відсоткових ставок. «Кепи» представляють собою одну з послуг, яку банк може запропонувати своїм клієнтам за окрему винагороду. Ставки «кеп» дають суб'єктам ринку деяку впевненість щодо максимальної вартості угоди, оскільки будь-які відсотки, сплачені понад цієї відсоткової ставки, будуть відшкодовані або одноразово (один раз на рік), або після закінчення терміну дії угоди. Однак банкіри повинні бути обережні при встановленні ставок «кеп» за своїми угодами: тривалий термін підтримки високих відсоткових ставок призведе до підвищення ризику.

5. Формування відсоткової ставки методом «вартість – вигідність».

В той час, коли більша частина відсоткових ставок формується на основі прайм-рейт або деякої базової ставки грошового ринку, багато банківських установ розробили складні моделі формування відсоткових ставок за окремими операціями, які дозволяють банку отримувати достатні кошти для відшкодування всіх витрат і покриття всіх ризиків. Однією з подібних моделей є метод формування відсоткових ставок за принципом «вартість – вигідність», який складається з трьох найпростіших компонентів:

- оцінки сукупного доходу за операцією в умовах різних рівнів відсоткових ставок та іншої винагороди банку (використання сценарного аналізу);

- оцінки суми наданих кредитних коштів за вирахуванням будь-яких депозитів, які позичальник зобов'язується тримати в банку, та з урахуванням вимог до резервування, що пред'являються центральними банками або Федеральною резервною системою США;

- оцінки прибутку по кредиту до оподаткування шляхом ділення оціночного доходу за кредитом на чисту суму наданих кредит коштів, якої буде фактично користуватися позичальник.

На сьогодні вітчизняними банківськими установами при формуванні відсоткових ставок за операціями використовується метод «вартість плюс», враховуючи облікову ставку центрального банку, рівень інфляції та ризик за окремою банківською операцією.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, існує декілька теорій стосовно формування відсоткових ставок, частину з яких можна визначити як фундаментальні, які стали основною в становленні грошово-кредитної політики багатьох економік світу. Інші, сучасні теорії, визначилися під впливом розвитку соціально-економічних відносин, мають особливості у застосуванні.

Визначивши це, слід зауважити, що в сучасних економічних умовах нестабільної економіки для підвищення ефективності державного регулювання формування відсоткових ставок необхідним є формування сучасної грошово-кредитної політики, яка повинна поєднати фундаментальні монетарні та сучасні теорії, знайти відображення у ринковому середовищі та другому рівні банківської системи відповідно до реалій часу.

Визначальним моментом ефективності грошово-кредитної політики повинно стати вплив державного регулювання на формування відсоткових ставок банківськими установами. Відсоткова ставка повинна встановлюватися в кожному конкретному випадку враховуючи ситуацію на ринку банківських послуг, виконувати принцип зацікавленості сторін і забезпечувати рентабельну роботу банку.

Список використаної літератури

1. Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика: монографія / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2013. – 492 с.
2. Грошово-кредитні засоби регулювання економіки : монографія / за заг. ред. Л.В. Кривенко. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. – 210 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – В 2-х т. – М. : Изд-во "Эконов". – 1993. – Т. 2. – 434 с.
4. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
5. Положення про основи процентної політики Національного банку України // Постанова Правління Національного банку України, 21 квітня 2016 року № 277. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16>

6. Про банки і банківську діяльність (із змінами та доповненнями): Закон України від 07.12.2000 № 2121 – III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

7. Про Національний банк України (із змінами та доповненнями): Закон України від 20.05.1999 № 679 – XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

8. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – В 2-х т. – М.: Изд-во "Эконов". – 1993. – Т. 1. – С. 397-473.

9. Савостьянов В. Методи управління ризиком зміни процентних ставок // Україна фінансова: інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufin.com.ua/analit_mat/sdu/083.htm

10. Тиркало Р.І. Банківські операції з цінними паперами: Монографія. - Т.: Карт-бланш, 2004. – 211с.

11. Фишер И. Покупательная сила денег // В кн.: Деньги / А.А.Чухно. – К.: Изд-во "Украина", 1997. – С. 258-295.

12. Фридмен М. Инфляция и денежные системы / М. Фридмен // В кн.: 24 ключевые книги по экономике. – М.: Изд-во «Уроки LTD». – 1999. – 610 с.

References

1. . Kovalenko, V.V.(2013), *Bankivske reguliuvannya i naglyad: metodologiya ta praktika* [Banking regulation and supervision: Methodology and Practice: Monograph], Atlant, Odessa, Ukraine.

2. Krivenko, L.V. (2010), *Groshovo-kreditni zasobi reguliuvannya ekonomiki: monografiya* [Monetary tools of economic regulation: monograph], DVNZ “UABS NBU”, Sumi, Ukraine.

3. Keynes, Dzh.M. (1993), *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* [General theory of employment, interest and money], Ekonov, Moscow, Russia.

4. Stelmah, V.S. (2009), *Monetarna politika Natsionalnogo banku Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy zmin* [Monetary policy of the National Bank of Ukraine: Current State and Prospects changes], Tsentr naukovykh doslidzhen, Kiev, Ukraine.

5. *Polozhennya pro osnovy protsentnoi politiki Natsionalnogo banku Ukrainy* (2016), [The provisions of the basics of interest rate policy National Bank of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16> (Accessed 27 May 2017).

6. *Pro banki i bankivsku diyalnist* (2000), [On Banks and Banking], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (Accessed 27 May 2017).

7. *Pro Natsionalnyi bank Ukrainy* (1999), [National Bank of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (Accessed 27 May 2017).

8. Rikardo, D. (1993), *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya* [The beginning of political economy and taxation], Ekonov, Moscow, Russia.

9. Savostyanov, V. *Metody upravlinnya ryzykom zminy protsentnyh stavok* [Methods of managing the risk of changing interest rates], available at: http://ufin.com.ua/analit_mat/sdu/083.htm (Accessed 27 May 2017).

10. Tyrkalo, R.I. (2004), *Bankivski operatsii z tsinnymy paperamy: Monografiya* [Bank operations with securities: Monograph], Kart-blansh, Kiev, Ukraine.

11. Fisher, I. (1997), *Pokupatel'naya sila deneg* [Purchasing power of money], Ukraina, Kiev, Ukraine.

12. Fridmen, M. (1999), *Inflyatsiya i denezhnie sistemy* [Inflation and monetary systems], Uroki LTD, Moscow, Russia.

Mushnikova S., Ph.D. in Economics, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Theoretical aspects of formation of interest rates of banks in the current economic conditions

The article defines the role and place of the interest rate in macroeconomic processes, the money market and the real sector of the economy. An analysis of the existing theories regarding the formation of interest rates was carried out. The conclusion is made about the need to improve the state regulation of the money market through the formation of the monetary policy of the central bank, in accordance with economic realities, combining fundamental and modern theories. Justified interdependence in the formation of interest rates, both at the level of the central bank, and individual banking institutions. The main factors influencing the level of the interest rate on the operations of banks during its formation are determined. Reflects the existing methods of interest rate formation taking into account the world experience.

Key words: interest rate, central bank, banking institution, monetary policy, inflation rate, influence factors.

Мушникова С.А., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Теоретические аспекты формирования процентных ставок банков в современных экономических условиях

В статье определены роль и место процентной ставки в макроэкономических процессах, денежном рынке и реальном секторе экономики. Проведен анализ существующих теорий относительно формирования процентных ставок. Сделан вывод о необходимости совершенствования государственного регулирования денежного рынка через формирование денежно-кредитной политики центрального банка, в соответствии экономическим реалиям, объединяя фундаментальные и современные теории. Обоснована взаимозависимость в формировании процентных ставок, как на уровне центрального банка, так и отдельных банковских учреждений. Определены основные факторы влияния на уровень процентной ставки по операциям банков при ее формировании. Отражено существующие методы формирования процентной ставки с учетом мирового опыта.

Ключевые слова: процентная ставка, центральный банк, банковское учреждение, денежно-кредитная политика, уровень инфляции, факторы влияния.